

Соціально-економічні умови і перспективи розвитку зайнятості сільського населення в період аграрних трансформацій. // Україна : аспекти праці. – 2012. – №7. – С. 38–46.

Соціально-економічний розвиток села в період аграрних трансформацій

І. КИРИЛЮК

кандидат економічних наук

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Досліджено сучасний стан зайнятості та тенденції соціально-економічного розвитку в сільському господарстві. На основі сучасних вимог щодо розвитку сільського господарства представлено авторський погляд на перспективні шляхи організації ефективного виробництва.

Исследовано современное состояние занятости и тенденции социально-экономического развития в сельском хозяйстве. На основе современных требований относительно развития сельского хозяйства представлен авторский взгляд на перспективные пути организации эффективного производства.

There were investigated the modern condition of employment and socio-economic tendency of development in agriculture. The author's view to the perspective ways of organization of effective production was presented on the basis of modern requirements relative to the development of agriculture.

Ключові слова: *зайнятість, землекористування, агропідприємства, соціально-економічний розвиток села, ефективно ведення сільського господарства, оренда.*

Постановка проблеми. Ринкові перетворення на селі спрямовані на реалізацію потенціалу і розвиток вітчизняного сільськогосподарського виробництва на основі конкуренції між різними формами власності та поширення нових організаційно-правових форм підприємництва, які сприятимуть руху ресурсів до рук ефективних власників. За рахунок розвитку АПК суміжні галузі матимуть змогу нарощувати свій потенціал, що в результаті забезпечить продовольчу безпеку країни. Виробнича та соціальна сфери сільської місцевості тісно пов'язані із природним середовищем, яке, поряд із якісними характеристиками земельних ресурсів, кліматичними умовами, ландшафтними особливостями тощо, визначає особливості життєвого середовища та характер зайнятості сільських жителів. Основним місцем прикладання праці сільських мешканців є, насамперед, сільське господарство, яке значно відрізняється від інших видів діяльності і характеризується низкою специфічних характеристик як історично зумовлених, так і тих, що виникли під дією нинішніх трансформаційних процесів. Старіння сільського населення та низький професійний рівень зайнятих у сільськогосподарському виробництві створюють значні перешкоди на шляху реформування агропромислового комплексу в цілому. Тому важливим завданням є створення такого соціально-економічного

середовища, яке б забезпечувало відповідний соціально-економічний розвиток села та стимулювало формування зайнятості сільського населення

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань, пов'язаних із проблемами соціально-економічного розвитку села та зайнятості сільського населення присвячено чимало наукових досліджень. Їх результати широко висвітлені у працях провідних українських вчених: С. І. Бандура, Д. П. Богині, О. А. Бугуцького, В. В. Вітвіцького, С. О. Гудзинського, В. С. Дієсперова, Т. М. Кір'ян, А. М. Колота, Ю. М. Краснова, Е. М. Лібанової, В. І. Лишиленка, В. Я. Месель-Веселяка, В. В. Онікієнка, Т. П. Петрової, І. Л. Петрової, О. Д. Руснака, П. Т. Саблука, В. В. Юрчишина, К. І. Якуби та ін. Нині обґрунтовано чимало дієвих і корисних рекомендацій щодо формування і соціально-економічного розвитку села. Разом з тим вирішення цих проблем потребує розв'язання багатьох досить складних завдань, пов'язаних із змінами в законодавстві, формуванням відповідних інституційних механізмів, створенням ефективних механізмів прогнозування потреб ринку праці в працівниках відповідних професій. З огляду на це питання формування та соціально-економічного розвитку села є актуальними та своєчасними.

Метою статті є дослідження сучасного стану, тенденцій соціально-економічного розвитку села.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи сільськогосподарське виробництво за період з 2009 по 2011 р., слід зазначити, що спостерігається тенденція щодо його зростання. Так, у 2011 році порівняно з 2010 роком валове виробництво продукції сільського господарства зросло на 17,5%, в тому числі сільськогосподарських підприємствах – на 23,8% (рис. 1).

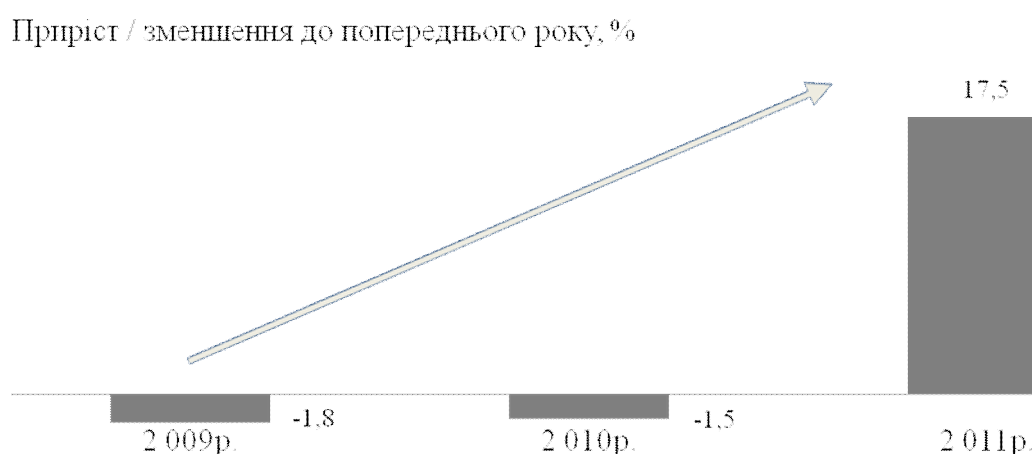

Рис. 1. Виробництво валової продукції сільського господарства

Обсяги виробництва валової продукції за 2011 рік зросли у всіх регіонах, з них найбільше в Харківській (на 41,6%), Полтавській (на 31,3%), Сумській (на 30,0%), Чернігівській (на 27,2%), Тернопільській (на 25,1%), Херсонській (на 24,2%) областях.

У 2011 році зібрано рекордний валовий обсяг зернових – майже 56,7 млн. тонн. За останні 30 років більше 50 млн. тонн зерна було зібрано у 1989, 1990 та 2008 роках – відповідно 51,2 млн. тонн, 51 млн. тонн та 53,3 млн. тонн. Важливим є те, що збільшення обсягів валового виробництва в рослинництві відбулося за рахунок збільшення урожайності сільськогосподарських культур (рис.2).

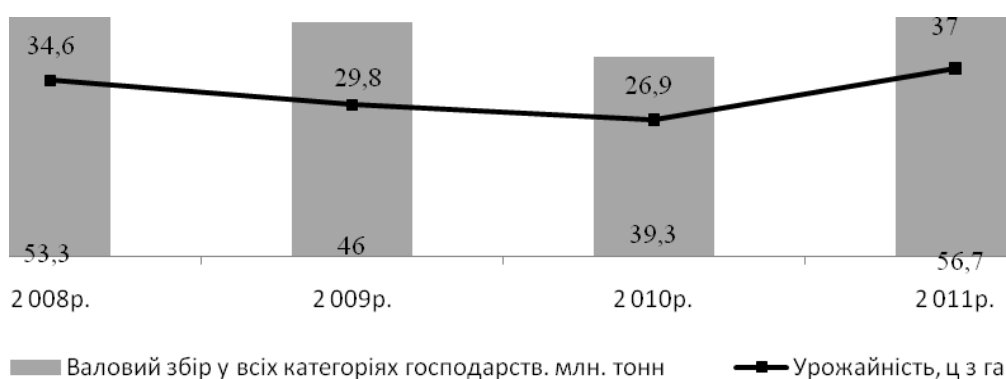

Рис. 2. Динаміка виробництва зернових культур

Урожайність в 2011 році зросла порівняно з 2010 роком: зернових культур на 10,1 ц/га (з 26,9 ц/га до 37 ц/га); пшениці на 6,7 ц/га (з 26,8 ц/га до 33,5 ц/га); ячменю на 5 ц/га (з 19,7 ц/га до 24,7 ц/га); кукурудзи на 19,2 ц/га (з 45,1 ц/га до 64,3 ц/га); цукрових буряків на 83,6 ц/га (з 279,5 ц/га до 363,1 ц/га); соняшнику на 3,4 ц/га (з 15 ц/га до 18,4 ц/га); картоплі на 35,5 ц/га (з 132,5 ц/га до 168,0 ц/га); овочів на 21,3 ц/га (з 173,6 ц/га до 194,9 ц/га).

Великий урожай сільськогосподарських культур позитивно вплинув на забезпечення тваринництва кормами, що у свою чергу надасть можливість нарощувати поголів'я худоби та птиці. Порівняно із 2010р. загальні обсяги виробництва м'яса (реалізація худоби та птиці на забій у живій вазі) збільшено на 3,5%, у т.ч. в аграрних підприємствах – на 7,2%. При цьому за рахунок збільшення середньодобових приростів на відгодівлі та нагулі обсяги вирощування худоби та птиці в аграрних підприємствах зросли порівняно з 2010р. на 3,5%, у т.ч. свиней – на 9,3%, птиці – на 2,3%.

У 2011 році досягнуто найвищого за роки незалежності рівня виробництва яєць від птиці всіх видів – 18,7 млрд.штук. Порівняно з 2010р. виробництво яєць зросло на 9,6% (у

т.ч. в аграрних підприємствах – на 14,5%), а з середньорічним обсягом виробництва за останні десять років – майже в 1,4 раза (у т.ч. в аграрних підприємствах – в 1,7 раза)¹

Процеси зростання виробництва продукції сільського господарства, що спостерігаються протягом аналізованого періоду, не сприяють покращанню соціально-економічного становища селян, для яких залишаються актуальними найбільш суттєві соціальні проблеми, що спостерігались у попередні роки, а саме – бідності, безробіття, незадовільних умов життя населення, низьких рівнів заробітної плати та заборгованості із її виплати тощо.

Аналіз населення сільських територій показує, що у 2011 р. на сільській території України проживало 31,3% загальної чисельності населення України, або близько 14,3 млн. осіб (рис. 3). За останні роки соціально - трудовий потенціал села, на жаль, суттєво погіршився, зокрема, процеси зменшення сільського населення та чисельності зайнятих у сільському господарстві та в інших сферах діяльності на сільських територіях набули незворотного характеру.

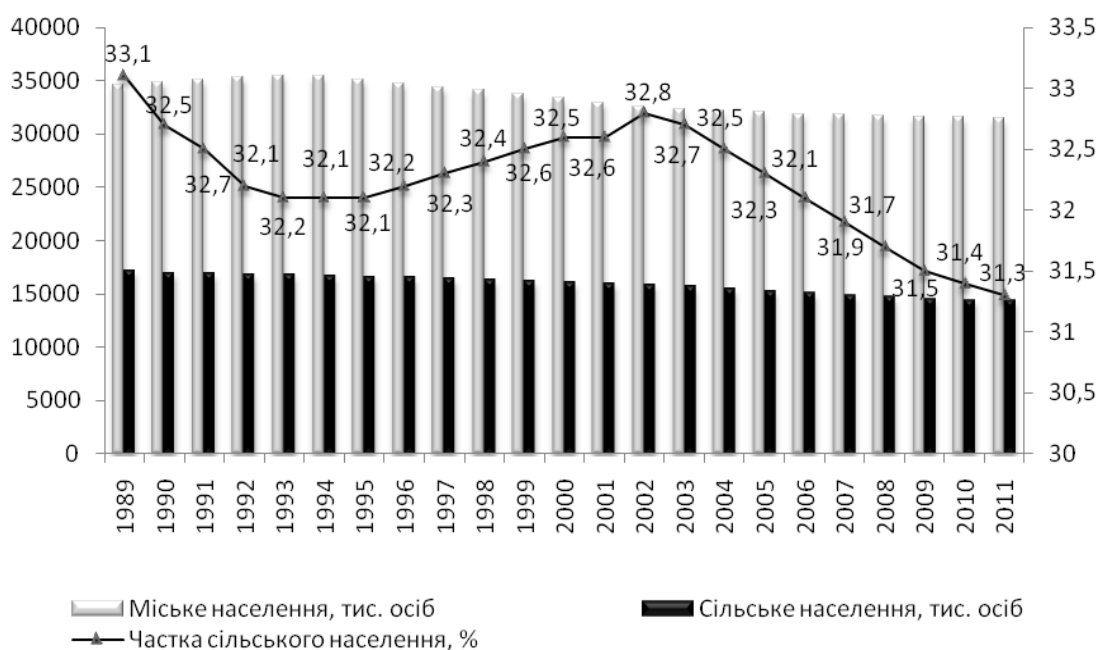

Рис. 3. Динаміка чисельності сільського та міського населення, тис. осіб (ліва шкала), та частка сільського населення в загальній чисельності наявного населення України, % (права шкала)²

¹ Інформаційні матеріали підсумкової прес-конференції Прем'єр-міністра Миколи Азарова: [Електронний ресурс] – Електрон. дан. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244884880&cat_id=244884834

² Державна служба статистики . Розподіл наявного населення за типом поселень: [Електронний ресурс] – Електрон. дан. – Режим доступу : http://database.ukrcensus.gov.ua/ukrcensus/Dialog/view.asp?ma=000_0201&ti=../Quicktables/POPULATION/02/01/&lang

З даних рис. 3 видно, що у демографічній сфері відбувається випереджаюче зменшення чисельності населення в сільській місцевості, що веде до поступового зменшення частки сільського та зростання частки міського населення України. Причому цей процес відбувається як з причин природного скорочення, так і міграції. За період 1991- 2011 рр. зменшення чисельності сільського населення склало 2522,3 тис.осіб, а частка сільського населення в загальній чисельності наявного населення України за досліджуваний період зменшилася з 32,5 до 31,3 %.

Проблема зайнятості серед сільського населення постає особливо гостро, її зменшення зумовлене як розвитком продуктивних сил (їх розвиток у сільському господарстві призводить до абсолютного зменшення кількості зайнятих), так і ростом інтенсифікації виробництва, підвищенням продуктивності праці. Внутрішньорегіональний, міжрегіональний та міждержавний міграційний рух сільського населення є достатньо точним індикатором економічного і соціального становища і змінює його кількісні та якісні характеристики, посилює непривабливість проживання (особливо для молоді) на сільських територіях.

Розглянувши динаміку чисельності постійного населення за статтю у сільській місцевості (рис. 4), зазначимо, що за досліджуваний період кількість жінок постійно перевищувала кількість чоловіків, але з 1997 року кількість чоловіків у структурі сільського населення має тенденцію щодо зростання (на 0,9%).

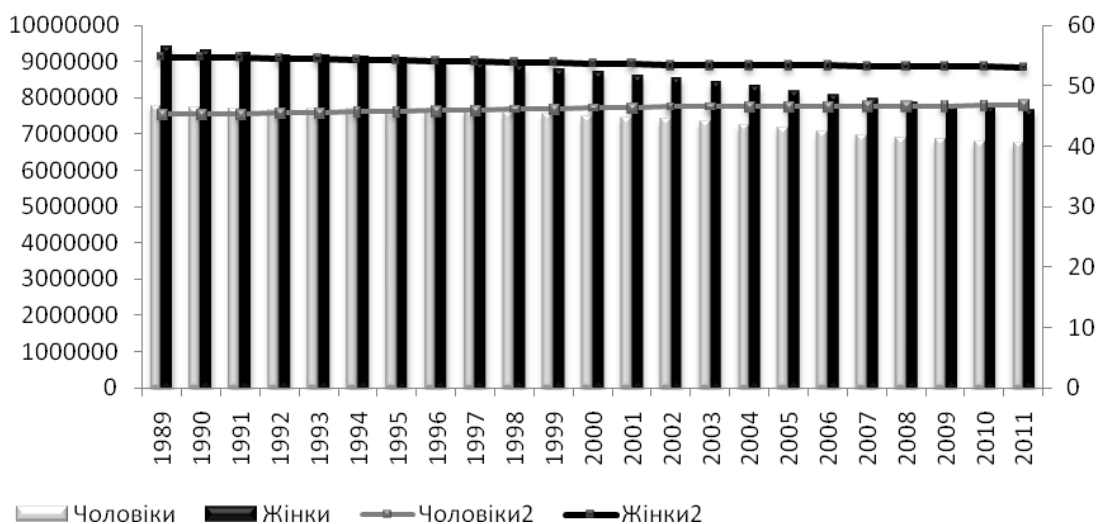

Рис. 4. Динаміка чисельності постійного населення за статтю у сільській місцевості, осіб (ліва шкала), та частка сільського населення за статтю, % (права шкала)³

Скорочення сільської частини населення призводить до підвищення демографічного навантаження на території сільської місцевості та ускладнює вирішення економічних та соціальних проблем.

Скорочення кількості сільського населення є наслідком не лише трансформаційних процесів, що відбуваються в країні і впливають на усі галузі економіки, а й значною мірою зумовлюється історичними, географічними, демографічними та іншими факторами. Проте значну роль відіграє і специфіка аграрного виробництва у якому основним засобом виробництва є земля, яка одночасно виступає засобом та предметом праці.

Для сільських жителів первинна приватизація землі на основі її початкового розпаювання та подальшого визначення в натурі земельних ділянок створює можливості для участі в агропідприємстві і реалізації власного економічного потенціалу у статусі підприємців чи найманих працівників нових аграрних структур.

Відомо, що ринкова економіка базується на економічній свободі та рівноправності усіх суб'єктів господарювання незалежно від форм власності. Її природа полягає в тому, що в основі ринкової економіки залишаються закони товарного виробництва, рух капіталу і, в тому числі, землі як особливої його форми. Очевидно, що економічні методи регулювання земельних відносин повинні поєднуватися з ринковими умовами. Тому погоджуємося із думкою П. Гайдуцького, що у подальшому пріоритетного значення набуває наповнення організаційно-правових форм нових економічних відносин ринковим змістом⁴. Адже нові господарські формування мають сенс лише в тому разі, якщо забезпечують вирішення завдань ефективного ведення сільського господарства, оптимізації організаційно-технічних параметрів виробництва, вдосконалення спеціалізації господарств, інтенсифікації використання ресурсів за збереження родючості ґрунтів краще, ніж це можливо було зробити в межах дореформених економічних відносин на селі. Більше того, щоб результати аграрної реформи могли бути визнані прийнятними з точки зору її впливу на суспільний добробут, надлишок сільськогосподарської продуктивності, отриманий унаслідок реформування, має бути достатнім, щоб компенсувати втрати, зумовлені трансформаційною кризою, віддаленням від парето-

³ Розподіл постійного населення за статтю та типом поселень (осіб) Державна служба статистики : [Електронний ресурс] – Електрон. дан. – Режим доступу : http://database.ukrcensus.gov.ua/ukrcensus/Dialog/view.asp?ma=000_0202&ti=../Quicktables

⁴ Гайдуцький П. І. Власність на селі / П. І. Гайдуцький // Урядовий кур'єр. – 2002. – 28 березня. – С.4.

ефективних пропорцій розподілу ресурсів, що відбувається в умовах масштабної заміни господарських форм.

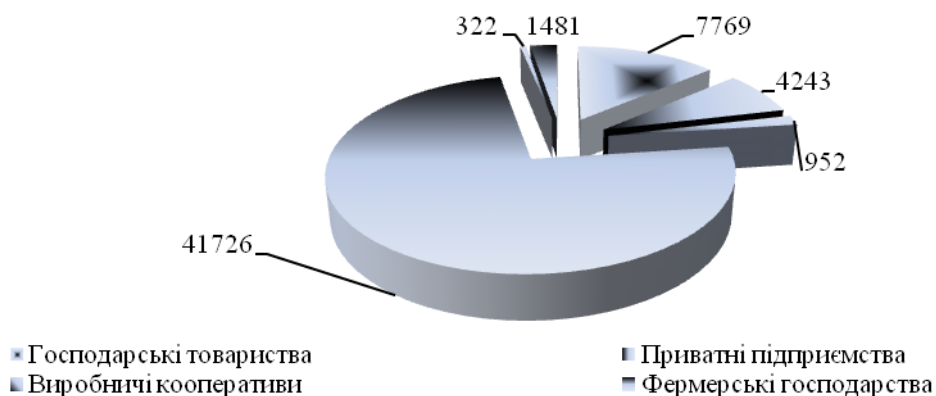

Рис. 5. Структура діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання на 1 липня 2010 року⁵

В структурі агропідприємств найбільшу питому вагу займають фермерські господарства – 73,8%, найменшу – державні підприємства (0,6%). На сучасному етапі розвитку аграрного сектора економіки спостерігаються процеси капіталізації аграрного виробництва на основі концентрації сільськогосподарської землі. Ці процеси є наслідком ринкового вирівнювання доходу на капітал у різних сферах економічної діяльності в умовах незавершеності інституційних трансформацій, що спонукало формування тіньового контролю над розподілом сільськогосподарських земель та тіньового ринку землі⁶.

Відсутність організаційно-правових форм, здатних забезпечити подільність і придатність до обміну земельних ресурсів, зумовила те, що визначальний елемент ресурсного потенціалу селян виведений за межі економічного обігу, отже, рух до оптимальних пропорцій розподілу земельних ділянок між землекористувачами був майже припинений.

Крім того, процеси реструктуризації сільськогосподарських підприємств відбувалися й відбуваються зараз в умовах граничного дефіциту інвестицій (табл. 1).

Таблиця 1

Питомі інвестиції в основний капітал на одного зайнятого по основних виробничих видах економічної діяльності*

Показник	Інвестиції в розрахунку на одного зайнятого, грн./особу у факт. цінах							
	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Усього	2529,89	3730,54	4501,74	6042,04	9016,44	11113,75	7516,88	8442,32

⁵ Статистичний щорічник України за 2010 рік / За редакцією Осауленка Олександра Григоровича. – Київ ТОВ «Август Трейд», 2011 р. – С.138.

⁶ Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	524,87	850,65	1258,31	2011,39	2744,73	5118,03	2996,49	3952,50
Промисловість	4784,15	6914,47	8602,05	11098,62	16194,56	19790,77	16255,89	16916,94
Будівництво	3001,80	5151,52	5235,26	6382,33	8840,03	11950,35	5511,28	5266,17
Діяльність транспорту та зв'язку	7514,32	10920,79	12057,84	14233,00	21839,66	22211,76	17692,20	20928,26

* – розраховано автором за даними⁷

Питомі інвестиції в розрахунку на одного зайнятого в сільському господарстві становили у 2003 р. лише 20,75 % середнього по всіх видах економічної діяльності аналогічного показника. Надалі співвідношення між питомими інвестиціями в сільському господарстві й середніми по економіці дещо вирівнювалось, проте завжди у сільському господарстві цей показник був у понад два рази меншим за середній по економіці (рис.6).

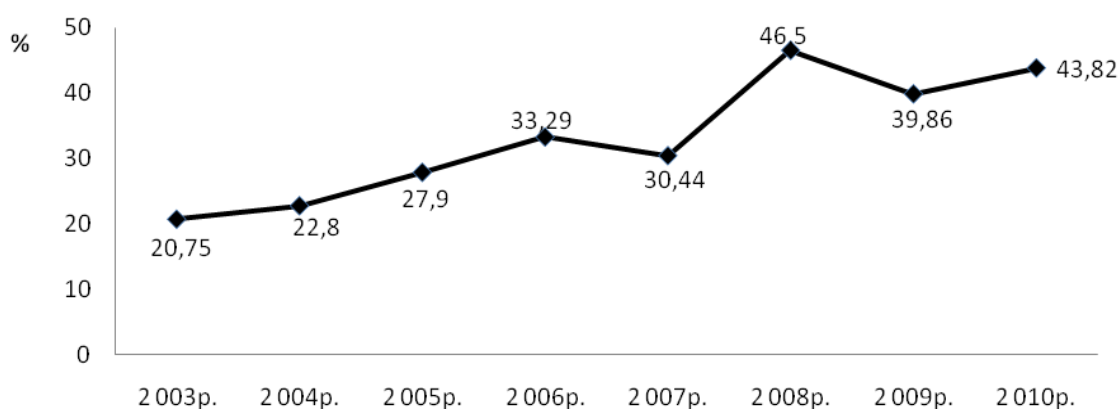

Рис. 6. Питома вага інвестицій в основний капітал на одного зайнятого в сільському господарстві

Враховуючи, що у складі інвестицій у сільському господарстві одна з найвищих в економіці частка амортизаційних відрахувань, а потреба підприємств цього виду економічної діяльності в інвестиційних ресурсах для забезпечення конкурентноздатності виробництва одна з найвищих серед виробничих видів діяльності, можна зробити висновок, що дефіцит капітальних ресурсів, їх роль абсолютного обмеження можливостей розвитку більшості підприємств спричинили вагомий вплив на розвиток усієї системи економічних відносин на селі й зокрема – на форми землекористування. Важливо не лише те, що і внутрішні в аграрному секторі економіки, і зовнішні (в інших видах економічної діяльності) ресурси, які могли бути спрямовані у розвиток агропромислового

⁷ Статистичний щорічник України за 2010 рік / За редакцією Осауленка Олександра Григоровича. – Київ ТОВ «Август Трейд», 2011 р. – С.204; 354.

виробництва, були вкрай обмежені, а й те, що вони були дуже сконцентровані. Тому оренда для переважної більшості сільського населення, яке прагнуло розширити масштаби землекористувань, залишалася не лише єдиним дозволеним, а й єдиним досяжним способом залучення необхідних для діяльності ресурсів в умовах граничної обмеженості стартового капіталу. „Загальновизнаним фактом є те, що фермерам у країнах, що розвиваються, практично неможливо отримати кредити або ж вони можуть отримати їх під лихварські відсотки”⁸. Про аналогічну суспільну функцію оренди згадував А. Маршалл, називаючи її єдиною існуючою формою отримання позики під 2–3 % річних, проте в англійському типі землекористування, якого стосувалася позиція А. Маршалла, суб’єкти орендних відносин мали принципово інші позиції, ніж суб’єкти вітчизняних земельних відносин. У цьому контексті важливо відзначити роль оренди як замітника кредиту. Тоді ринок оренди і ринок кредитних ресурсів пов’язані як ринки благ заміників. Цей зв’язок виявлятиметься тим міцніше, чим менше існує обмежень для орендарів, щоб брати кредити, а для одержувачів кредиту – щоб орендувати землю. І зв’язок між цими ринками слабшатиме, чим більшою мірою сільськогосподарські підприємці розділені на дві групи – ті, для кого доступний кредит, і ті, для кого доступна оренда. В ролі обмеження доступу до оренди чи кредиту можуть бути, у першу чергу, високі трансакційні витрати, що у вітчизняних умовах зумовлюються складними і нестандартизованими процедурами оформлення права на оренду землі, оцінки вартості застави, доведення права на участь у програмах державної допомоги сільгосп підприємствам. По-друге, роль обмеження відіграє надто висока норма відсоткової ставки за кредитні ресурси, нерозвиненість ринку страхування від специфічних ризиків сільськогосподарського виробництва та ринку ф’ючерсної торгівлі продукцією галузі.

Для вітчизняного сільського господарства властива дуже слабка залежність між параметрами ринків оренди землі та ринком позичкових ресурсів. Здатність оренди землі виступати заміником грошових позичок зведена майже нанівець багатьма чинниками. Серед них можна виділити нерозвиненість в Україні так званого „англійського типу землекористування”, докладно описаного А. Маршаллом, який передбачає оренду землі разом із певним комплексом засобів виробництва, необхідних для ефективної її обробки. По-друге, низьку ліквідність земель сільськогосподарського призначення. Переважна більшість земельних ділянок не набуває статусу повноцінного вільно подільного товару, частину якого можна продати для поповнення запасу інших виробничих ресурсів.

---

⁸ Раух Джеймс Е. Основні проблеми економіки розвитку / Джеймс Е. Раух, Джеральд М. Майер, Антон Філіпенко – К. : Либідь. – 2003. – С. 415.

Відповідно, важлива умова неокласичних моделей поведінки сільськогосподарського виробника (а значить, і моделі функціонування ринку землі, оскільки саме поведінка виробників формує попит на земельні ресурси як щодо оренди, так і щодо продажу) виявляється значною мірою неадекватною до вітчизняних умов. Це умова взаємозамінності землі, капіталу та праці.

У результаті здійснення земельної реформи близько 7 млн. громадян отримали сертифікати з правом на земельну частку (пай). Станом на 1 серпня 2009 року із 6917,66 тис. громадян, які набули право на земельну частку (пай), сертифікати отримали 6812,356 тис. громадян, що становить 98,5%⁹. На 1 жовтня 2010 року з власниками земельних ділянок, земельних часток (паїв) укладено 4603, 12 тис. договорів оренди згідно з якими загальна сума виплат становить понад 5,27 млн гривень. За 2010 рік фактично виплачено понад 4,94 млн гривень, що становить 93,8 % від загальної суми.¹⁰ Обсяг продукції сільського господарства, виданої пайовикам у рахунок орендної плати за землю та майнових паїв (часток) відображено на рис. 7.

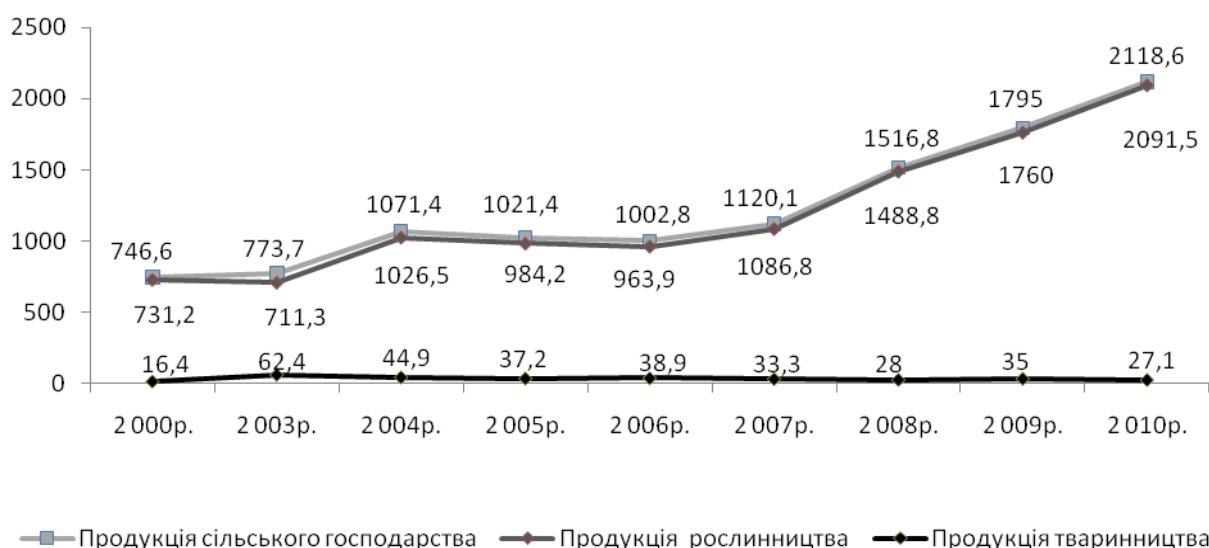

Рис. 7. Обсяг продукції сільського господарства, виданої пайовикам у рахунок орендної плати за землю та майнових паїв (часток), млн. грн¹¹.

⁹ Державне агентство земельних ресурсів України. Видача державних актів на право власності на земельну частку (пай) : [Електронний ресурс] – Електрон. дан. – Режим доступу : http://www.dazru.gov.ua/terra/control/uk/publish/article?art_id=101543&cat_id=97889

¹⁰ Інформація щодо укладання в 2010 році договорів оренди та збільшення орендної плати за оренду земельних ділянок, земельних часток (паїв) станом на 01.10.2010 року: [Електронний ресурс] – Електрон. дан. – Режим доступу : http://www.dazru.gov.ua/terra/control/uk/publish/article?art_id=114455&cat_id=97889

¹¹ Статистичний щорічник України за 2010 рік / За редакцією Осауленка Олександра Григоровича. – Київ ТОВ «Август Трейд», 2011 р. – С.149.

З даних рисунку видно, що орендарі розраховуються з орендодавцями переважно продукцією рослинництва, кількість якої у досліджуваному періоді збільшується з кожним роком, в той час як продукція тваринництва залишається майже незмінною.

Так, формально набувши статусу власників землі у процесі розпаювання, переважна більшість селян не отримали реальних можливостей перетворити цю землю на джерело доходів. Зокрема, продаж (передача в оренду) певної частки земельної ділянки часто обмежені як через формальні перешкоди, так і через неконкурентність попиту, штучні обмеження кола підприємців, які могли б організувати економічно доцільне використання землі.

Завдяки широкому впровадженню орендних відносин селяни нарешті змогли відчутти реальну користь, яку дає їм власність (земля та майно). Для аграрного сектора України вдосконалення оренди є досить вагомим і перспективним напрямком розвитку земельних відносин. Саме завдяки оренді земельних ділянок окремі власники мають можливість розширити свої землеволодіння і сконцентрувати продуктивні угіддя в руках активної частки населення, оскільки не всі селяни, які отримали сертифікати та Державні акти на земельну ділянку, в силу різних причин (через відсутність відповідних знань, досвіду, бажання, наявної техніки) можуть ефективно господарювати. Оренда землі для бажаючих передати свої частки (паї) та земельні ділянки в оренду є найбільш реальним способом їх використання, а для бажаючих господарювати – шлях для створення оптимальних сільськогосподарських землекористувань ринкового типу.

Результати досліджень свідчать, що значна частка земель потрапила в розпорядження особистих селянських господарств (далі – ОСГ), які не можуть забезпечити їх ефективну обробку. Консервація величезних обсягів земельних угідь у такій малоефективній формі господарського використання як ОСГ – пряме і переконливе свідчення нездатності чинних механізмів оренди забезпечити рух землі до осередків їх ефективного використання. Існуючі в Україні умови перешкоджають не власне оренді землі, а позбавляють орендні відносини значення чинника формування ефективних розмірів сільськогосподарських підприємств, зростання дохідності сільськогосподарського виробництва та поліпшення пропорцій розподілу створених у цій галузі доходів. У результаті, по-перше, у власності ОСГ зберігаються завеликі для них масиви землі, що не можуть бути ефективно оброблені через брак капіталу і праці. По-друге, рух землі, що опосередковується відносинами оренди, не супроводжується суттєвим зростанням ефективності її використання. Нестача капіталу, яким володіють сільськогосподарські підприємства, зумовлює те, що переведення землі із ОСГ до використання аграрними підприємствами, фермерами не супроводжується суттєвим

приростом ефективності її використання. Змінюються чинники, що стримують і обмежують продуктивність і дохідність землекористування (якщо для ОСГ – це примітивні агротехнології, переважання ручної праці, відсутність чи недоступність необхідної виробничої інфраструктури, то для агропідприємств – проблеми мотивації і залучення кваліфікованої праці, цінових диспропорцій щодо сільськогосподарської і промислової продукції, зношеності основних засобів тощо), проте низький її рівень залишається незмінним.

Існують проблеми формування ресурсної бази розвитку сільськогосподарського виробництва. Навантаження з дотування збиткового тваринництва зводить до мінімуму сукупну рентабельність діяльності сільськогосподарських підприємств і практично унеможлиблює інвестування в підвищення організаційно-технічного рівня виробництва – ні за рахунок використання власних коштів, ні за рахунок залучення кредитів (досягнута прибутковість не дозволяє розраховуватися за користування кредитами).

Продуктивність праці в сільському господарстві залишається однією з найнижчих за видами економічної діяльності (табл. 2.2.).

Таблиця 2.

Продуктивність праці в основних видах матеріального виробництва*

Показники	Валова додана вартість в розрахунку на одного зайнятого, грн. на особу, факт. ціни							
	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009р.	2010 р.
Усього	13258,94	17004,24	21346,81	26249,04	34476,98	45205,15	45234,13	54011,99
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	7123,88	9374,03	10170,33	11284,61	13672,33	19741,22	21002,24	25517,21
Промисловість	14686,65	18798,17	25734,70	32569,55	44078,28	56587,28	51468,61	66728,59
Будівництво	12319,14	15937,19	17387,15	21444,64	29563,19	27971,06	22281,10	34428,42
Діяльність транспорту та зв'язку	25776,41	31052,44	33870,05	39244,56	48256,08	59406,47	69925,79	88125,49

* розраховано автором за даними^{12]}

З даних таблиці бачимо, що продуктивність праці в сільському господарстві значно нижча за середню з усіх видів економічної діяльності (53,73 % – у 2003 р., 55,13 % – у 2004 р., 47,64 % – у 2005 р., 42,99 % – у 2006 р. і лише 39,66 % – у 2007 р., 43,67% – у 2008 р., 46,43% – у 2009 р., 47,24% – у 2010 р.). З кожним роком відставання сільського

¹² Статистичний щорічник України за 2010 рік / За редакцією Осауленка Олександра Григоровича. – Київ ТОВ «Август Трейд», 2011 р. – 560с.

господарства від середнього з всіх видів економічної діяльності рівня продуктивності праці зростає, що свідчить про несформованість механізмів руху ресурсів до ефективних власників та поширення ефективних форм господарювання через диференціацію дохідності діяльності різних агропідприємств.

Висновки. Специфіка обороту капіталу сільськогосподарських підприємств, їх ринкова позиція у взаємовідносинах із промисловим сектором, а у вітчизняних умовах – і специфіка інституціонального середовища господарювання в аграрному секторі – зробили майже неможливим створення і повноцінне функціонування механізмів ресурсного забезпечення, організації ефективного виробництва і реалізації продукції на засадах суспільно корисної конкуренції. Для одержання бажаного соціально-економічного ефекту від реформування в аграрній галузі важливо не просто забезпечити оптимальні масштаби типового землекористування, а дотриматися певної еволюції форм господарювання, при цьому укрупнення земельних ділянок має відбуватися не завдяки вибіркового наданню цільової державної допомоги, що викривлює конкурентний відбір, усуває потребу агропідприємств у кваліфікованих працівниках і розвинутій соціальній інфраструктурі, а в процесі стихійного руху земельних ресурсів до найбільш ефективних власників. Тому етап конкуренції між дрібними землевласниками як передумова виділення осередків зростання, поширення найбільш ефективних господарських форм у діяльність переважної маси виробників, формування потужного середнього класу має бути збережений, зокрема шляхом відповідної регламентації умов оренди земельних ділянок, що забезпечуватиме сприятливі умови для розширення земельних ресурсів дрібних і середніх господарств за дотримання вимог ефективності використання землі.